

A honfoglalás és az államalapítás korának emlékei Dunaújvárosban*

1999 októberében múlt húsz esztendeje, hogy az Intercisa Múzeumban egy X–XI. századi magyar temető harmadik éve folyó feltárásának leleteiből nyílt kiállítás. Megnyitó beszédében¹ Dienes István, közelmúltban elhunyt kiváló régész – már a halottak napjára is gondolva – jelképesen egy szál virágot tett a rácalmási ősök sírjára. Állhatatosságot, türelmet és anyagi segítséget kívánt az ásatóknak, hogy munkájukat befejezhessék. Szerénytelenség nélkül mondhatom: az állhatatosságnak és a türelemnek nem voltunk híjával, de azért mégsem gondolhattuk 1979 őszén, hogy város közeli ásatásunk a Göböljáráson eltart az évezred végéig. Egy híján huszonöt év elteltével Rácalmás határában egy nevenincs magyar falu temetőjének – amelyet még a pogány korban, ám a keresztény korszak hajnalán nyitottak – látványosságokban koránt sem bővelkedő feltárása az államalapítás millenniumának előestéjén ért véget a 795-ik sírral.

A Regino prúmi apáttól a IX. század végén „pannon pusztaságnak” nevezett tájék keleti részén, a Mezőföld löszplatójának délkeleti peremén vagyunk. A magyar nyelvnek a korai helynevek által képviselt első szórványemlékeit is figyelembe vevő, régészeti leletekkel alátámasztott tudományos közfelfogás szerint a Mezőföld a fejedelmi, majd királyi birtok része volt a X–XI. században. A katonai és közigazgatási hatalmi központ Székesfehérvár, a mi „mikrorégióink” – benne közrendű alattvalók szállásaival-falvaival és temetőivel – töle délre terült el. Az egyházszervezet kiépítésével környékünk a veszprémi püspökség alá tartozott. A néphagyomány összecseng a történettudománnyal. „Ez volt István királynak a törzsökös birodalma” – ahogyan egy vajtai juhász még nemrégiben is emlegette.²

Honfoglaló eleink első katonai csoportjai 900 táján jelentek meg vidékünkön. A mi megyénkben, Vereben tárták fel 1853-ban annak a X. század első harmadában élt magyar harcosnak a sírját – e pogány lovas sír volt a második biztosan honfoglalás kori lelet a benepusztai után –, akinek ruhájára ékességként Itáliában zsákmányolt, pontosabban szólva az itáliai I. Berengár királynak (888–915) majd császárnak (915–924) tett szolgálataiért nyert pénzérméit varrták fel, más, korábbi uralkodókéival együtt.³ Kisgyermek sírjának társaságában találtak egy kengyelpárral felszerelt lovas harcos sírt kissé távolabb a móri kavicsbányában, Provence-i Hugo és II. Lothar társcsászárok (931–945) pavai denárjai, továbbá Burgundi Rudolf (922–926) milánói denárjai kerültek elő mellőle, valamint – egyebek mellett – egy szép palmettadíszes ezüstkorong.⁴ Magányos volt az az ezüst karpereccel és zablával felszerelt férfisír, amelyben 1. összesen 12 darab ezüstdenárját találták, szélükön átfúrt, felvarrható állapotban.⁵ Szabadbattyánban szőlőműveléssel dúltak fel egy honfoglalás kori sírt. A leletek közül egy karperecen és néhány pitykén kívül Provence-i Hugo 926–931 között vert, továbbá II. Lothar társcsászárral együtt 931–945 között vert érméi maradtak meg. Egy másik lovas sírből került elő – lószér-

* Májusban jelent meg az új vándortörténeti monográfia: Dunaújváros története. Dunaújváros, 2000. (Bóna István és Keszti Tamás fejezetei) 76–77., 87–89., 403., 404. old.

¹ Dienes István: Egy szál virág a rácalmási ősök sírjára a „Lelkek emlékezete” ünnepén. Hitel. 1996. 8. 15–18. old.

² Lukács László: Szent István magyar király a néphagyományban. Ethnographia 1997. 107. old.

³ A kalandozásból megtért, trepanált koponyájú „agyafúrt” vitéz fején a léket ezüstlemezzel fedték. A verebi lovas a műtétet láthatóan túlélte. Erdy János: A verebi pogány sír. A Magyar Tudományos Akadémia Évkönyvei IX. 1. Régiségtani Közlemények. Pest, 1858. 14–20. old. II–III. és VI. tábla

⁴ Kralovicszky Alán: A móri és a szabadegyházi honfoglalás kori temetkezések. Alba Regia 1967 (1968.) 249. old., 1–3. ábra

⁵ Uo. 249., 251. old., 4–5. ábra, LXIII–LXVI. tábla

számok, vaskés, vascsat társaságában – a csontból faragott, kanalas gémet formázó híres kor-
bácsnyél vagy botvég.⁶

Egy X. században élt kisleány magányosnak bizonyult sírja látott napvilágot a Duna-parti
lősz fennsíkon, a mai vasmű területén. Nyakékének Karoling-kori, eredeti funkcióját vesztt
csüngődíszre tanúsítja, hogy övéi „kalandozó” magyarok voltak. Lakhelyük – tanyájuk – a köz-
elbent lehetett.⁷ Még mindig a X. században a köznépek egy kisebb csoportja költözött a rég
elhagyott római erődbe. Intercisa falait az idő vasfoga 6–7 évszázad alatt alaposan kikezde,
de a falak még romos állapotukban is védelmet nyújtottak lakóiknak. E valaha módos, nem
fegyveres közösség 45 síros temetőjét tártuk fel az erőtől nyugatra, a Pincesoron.⁸ Minden bi-
zonnal innen való – rablóásatok kezéből – a Nemzeti Múzeum eladdig egyetlen honfoglalás
kori pentelei lelete, egy azóta elveszett csüngőtöredék.⁹ Az eltemetés módjának egy érdekessé-
ge érdemes említésre. Némelyik sírban koporsó gyanánt használt, csapolás és szegelés nélküli
deszkakeret nyomait figyelhettük meg. A deszkákat egyenként a sírfalhoz támasztva, a sírt
mintegy kibélelték, a halottat – feltehetően nyom nélkül elenyésző lepelbe burkolva – a csupasz
földre fektették. Csaknem ugyanilyen fakonstrukciókat figyeltek meg az ásatok az iparváros
déli részén fekvő Pusztaszentegyház dűlőben, egy századokkal későbbi templom körüli temet-
őben.¹⁰ Alighanem méltán beszélhetünk egy helyi hagyomány tartós továbbéléséről. Pincesori
temetőnk egyetlen sírja őrizte meg a túlvilági útravaló adásának pogány kori szokását: sertés-
csont-leletünk egyszersmind a közösség letelepült életmódjának is jó bizonyítéka. Ebbe a kis
temetőbe a X. század után nem temettek senkit. Közel s távolban nincs nyoma nagyobb, X. szá-
zadi temetőnek, még kevésbé falunak.

Vélhetően annak a korábban ismeretlen, ámde már régóta remélt XI. századi temetőnek
egyik sírjából jutott a székesfehérvári múzeum gyűjteményébe egy Szent István király által ve-
retett ezüstérme,¹¹ amely a roskatag löszfal újabb omlásakor került elő.¹² E magyar sírokat ak-
kor ásták a földre, amikor a pentelei ősök már réges-rég felhagytak pogány temetési szokásaikkal.
Halottaikat csupán az életben viselt ékességeikkel hantolták el. Hajfonatot díszítő ezüstka-
rikák, üveggyöngy és drágakő nyakláncok, bronz- és ezüstgyűrűk – köztük kettőn rovásjel – az
emlést érdemlő leletek. A temető nincs messzebb kétszáz méternél a római erőd északi árká-
tól; a római cserepek közt lelt néhány magyar cserépüst töredék¹³ tanúsítja, hogy az élők válto-
zatlanul bent a romos castellumban laktak.

Valamivel talán később, de még mindig a XI. században, s valamivel délebbre, és még min-
dig az öreghegyi fennsíkon keletkezett az a magyar falu, amelynek kerek földkemencés házait,
külső kemencéit, árkait sikerült megfigyelni, feltárni az első közép-európai korai avar település
feltárással egyidejűleg.¹⁴ Vas- és cserépüst leletei viszonylag jól kelteznek létrejöttét a század

⁶ Dienes István: A honfoglaló magyarok. Hereditas, Corvina Kiadó Bp., 1972. 102. Old.

⁷ Bóna István: Honfoglaláskori magyar sír Dunaújvárosban. Archeologiai Értesítő 98. 1971. 170–175. old.

⁸ B. Horváth Jolán: A dunaújváros-öreghegyi honfoglaláskori temető. Alba Regia 1979. 275–296. old.

⁹ Hampel József: Újabb tanulmányok a honfoglalási kor emlékeiből. Bp., 1907. 113. old.

¹⁰ Bóna István: Arpadenzeitliche Kirche und Kirchhof im südlichen Stadtgebiet von Dunaújváros. Alba Regia XVI. 1978. 141–142. old. – Tehát meglehet: a pincesoriak utódai temették halottaikat a cinterembe, vagyis a temetőbe/sírkertbe/templomudvarba, coemeteriumba. Írásunk nem foglalkozik a templom körüli temetőkkel.

¹¹ Szent István Király Múzeum 1911/253. Elveszett.

¹² A leletmentés a tanuként megmaradt pentelei szőlőskertek egyikében folyt. Sok-sok éve ismert római lelőhely, s mint utóbb kiderült, műkereskedőktől felbérelt rablóásatok munkálkodásának is színtere. A magyar temetőt részben római sírok fölött létesítették egykor. A melléklet nélküli sírok egy részének korát – tekintve, hogy sem tájolásban, sem mélységben nem különböztek – nem mindig tudtuk eldönteni. A két korszak sírjainak száma száznál is több volt. A korabeli bolygatás mellett a régi partomlások, továbbá a II. világháborús lövészárkok is elég nagy rombolást vittek véghez (–1944 őszén Dunapentele község férfiai apáik „hűlő, drága arcán” járva ásták a lövészárkokat a haza védelmére–), a zugásatások – pentelei tájszóval „ragázások” – nemkülönben. A csontmaradványokban csak antropológus tud rendet tenni. Pongrácz Zsuzsanna és B. Horváth Jolán ásata 1990–1991. Régészeti Füzetek, 1993. 36–37. old.

¹³ Közöletlen leletek az Intercisa Múzeumban. A finomabb korhatározáshoz nem árt megfogadni Takács Miklós óvatosságra intő szavait: Fazekasság. In: „Öscinket felhozád.” A honfoglaló magyarság. Kiállítási katalógus, Magyar Nemzeti Múzeum, Bp., 1996. 63. Old.

¹⁴ Bóna István: VII. századi avar települések és Árpád-kori magyar falu Dunaújvárosban. Fontes Archaeologicae Hungariae, Akadémiai Kiadó Bp., 1973. 80–84. old. és 13–18, 33–38. tábla

elejére. Nem maradhat említés nélkül az a bizánci ereklyetartó bronzkereszt, amely helyről jutott a Nemzeti Múzeum birtokába.¹⁵ Ismeretlen nevű falunk a tatárjáráskor pusztult el.

Most pedig ereszkedjünk alá a fennsíkról a völgybe, Pentelére. A mi Pentelénk a mai Magyarország egyetlen középkori eredetű Penteléje. Ez a falunév őrizte meg az Andornok nemzetségtől a XI. század elején birtokolt Szent Pantaleon monostor nevét. A község – egy ideig mezőváros – történetéből több mint 900 esztendő e néven zajlott le. E néven lettek világhírűek – többek közt – római kori elődjének, Intercisának a régiségei is. Mi több, Sztálinvárost is Dunapentele néven kezdték építeni fél évszázada (igaz, Sztálin nevét – rövid 1956/57-es intermezzóval – utolsónak a „békétáborban” 1961 ősziéig megtartotta ez a város). Dunapentelet a diktatúra nemcsak földjeitől fosztotta meg, de a nevétől is, egyetlen tollvonással. Úgy lett volna tisztességes, hogy legalább a név visszaállításával szolgáltatassunk igazságot a penteleieknek, közfelkiáltással.¹⁶

Az Andornok-nemzetség kisméretű családi várat emeltetett. Az 1238. évi (későbbi átiratban fennmaradt) oklevél leírásából kitetszően e vár nem lehetett másutt, mint a Rácdombon, amely nemcsak Dunaujváros középkori történetének fontos színhelye, hanem páratlan jelentőségű emléke az egész városkörzet történelmének is. Kezdetei mintegy 6000 esztendőre nyúlnak vissza; újkőkori településmaradványokra rakódott rá két bronzkori kultúra 2–3 méter vastagságú rétegsora. Az Árpád-kori vár milyenségére nincsenek régészeti adataink. A XVII. század első harmadában a törökök emelnek itt palánkvárat, amelyben – ahogyan Evlia Cselebi török világlátó írja – „királyiasan fényes építkezésű szép dzsámi állt”; Ottendorff Henrik császári követ jóvoltából színes látkepe maradt ránk 1663-ból. A dombot egy XVIII. századi görögkeleti műemlék-templom ékesíti.¹⁷ A váralja település (suburbium) a Lebuki- és az Alsófoki-patak között lehetett.¹⁸

A millectenáriumi-millennium-közeli kutatásoknak számunkra negatív hozadéka is van. Tévedésen, téves adatok helytelen értelmezésén alapult az a felfogás, miszerint a monostor görög-bizánci alapítású lenne. Nem bír többé perdöntő bizonyítékkal a koronázási palást sem: a Cosmas balján ábrázolt szent értelmezése hibás volt. „Szent István korára vonatkozóan tehát nincs többé bizonyítékunk Szent Pantaleon magyarországi tiszteletére.”¹⁹ Régészeti kutatásra nincs lehetőség; a monostor dunai zátonyképző romjait 1903-ban felrobbantották és kikoverták.

¹⁵ Magyar Nemzeti Múzeum 98. 1912. 12., *Bóna István: VII. századi avar települések...* i. m. 80. 33. tábla 1–2.

¹⁶ Lett volna rá alkalom, többször is, és volt rá kísérlet, kezdeményezés (az első már II éve) nem is egyszerű; ám a fogadókészség – leszámítva az ős-penteleiekét – nem tud formát ölteni. Mi több, újabban arra látunk törekvést, hogy a városrészek neveként „megajánlott” és polgárjogot nyert Pentele, Újpentele nevek feledésbe merüljenek. A városbeli útjelző táblák – egyelőre még – feltüntetik őket, ám az 1998 nyarán megjelent – helyi szerkesztésű város térképen megint csak Óvárost, Újtelepet olvassunk.

¹⁷ Evlia Cselebi török világlátó magyarországi utazásai 1660–1664. Fordította és jegyzetekkel kísérte Dr. Karácsony Imre. Bp., 1904. 209–210. old. 2. kiadás Bp., 1985. 242. old. – Budáról Belgrádba 1663-ban. Kiadta és magyarra fordította Hermann Eged. Tolna Vármegye Múltjából 7. Szekszárd, 1943. fekete-fehér képpel. A színes rajz reprodukciója *Bóna István Dunapentele története...* című könyve címlapján látható. (Eredetije Bécs, Kriegsarchiv.) 2. bővített kiadás. Intecsa Múzeum: 1997. A Rácdomb manapság is rangos helynek számít, már ami a fekvését, jó levegőjét, panorámáját illeti. A pénzes kivagyiság persze másféle értékekre nincs tekintettel, és ha ehhez némely városközi hivatalnokok lelkiismeretlensége és kötelességmulasztása is társul, akkor nem kell ámulnunk, ha a luxusház alapjait markológép ássa ki, több méter vastagságban semmisítve meg a kultúrrétegeket a domb kellős közepén. Ez az első nagy pusztítás 1991 nyarán történt; az építető azóta Pro Urbe kitüntetést kapott. Csodálatos, mi minden meg nem esik annak a címernek az égisse alatt, amelyben az antik oszlopfülé a római előzményekre emlékeztet, az Isten Báránya a hajdani mezővárost idézi. – E modern hősztátoszoknak persze mindmáig akadnak követői (–Lányi András „vizlépcső-korabeli, bulldózerkori magyarok”-nak mondaná inkább őket–), ha nem védett régészeti emlék, hát megteszi a több hektáryi véderdő is... Múzeumi Hírlevél 1994. június, Heti Nemzeti Újság 1994. július 15-i szám. – Internet-hívőknek rendelkezésére áll Dunaujváros információs honlapja.

¹⁸ *Bóna István: Dunapentele története...* i. m. 7. Old.

¹⁹ *Czobor Béla század eleji helyesbítését erősítették meg Tóth Endre újabb vizsgálatai, Bóna István: Dunapentele története...* i. m. 44. old.; *Tóth Endre: István és Gizella miseruhája. Századok* 131. sz. 1997. 18–19. old. 7/a. ábra.

Észak felé haladva Rácalmás határába érünk. Dülönévben mai napig él Szigetfő neve (legkorábbi helyneveink egyike), azé a Szigetfőé, amely a veszprémvölgyi apácák birtoka volt, s e ténnyel többféle tévedésnek szolgált alapul.²⁰

Az a temető, amelynek a bevezetőben említett negyedszázados kutatásáról az alábbiakban – ha igen szükséztől is – számot adok, a községtől északra, a Kulcsra vivő országút és a dunai magaspárt közötti ovális, lankás dombon, a Göböljáráson terült el. Az eredetileg módosnak számító falusi népesség temetője nem volt gazdag – a magyar köznép X–XI. századi sírjai, temetői máshol sem azok, – még ha némely lelet típusban, például nyakpereczekben így is a leginkább bővelkedett. Legkésőbbi sírjai – amint néhány pénzlelet mutatja – Péter és András királyaink korából valók. Kivételes jelentőségűvé teszi, hogy a temetőt létrehozó Taksony–Géza–István-kori falu az akkori Magyarország központi területén, Székesfehérvár és a Csepel-sziget között feküdt. Innen való a hiteles temetkezésből eddig egyedülinek ismert Lancia Regis érme. Úgy gondoltuk, e sok vitára alkalmat szolgáltató legkorábbi magyar pénz régészeti módszerű keltezésének elengedhetetlen feltétele temetőnknek a szélekig tartó teljes feltárása. Tavaly ősszel sikerült végre megnyugtató módon körbeásni, és – leszámítva az útépítésnek áldozatul esett sírokat – temetőnket, mint e kategóriában a harmadik legnagyobbat, teljesen feltártnak nyilvánítani. Immár hozzáfoghatunk az elemző munkához: a régészeti, történeti, embertani, statisztikai értékeléshez.²¹

Manapság sok szó esik Jankovich Miklósról, legelső honfoglalás kori leletünk közzevetőjéről. Nincs a magyar muzeológiának egyetlen szakága sem, amely ne alapítóját tisztelné a jeles műgyűjtő, mecénás, tudományszervező személyében. „A reformkori konzervatív nemesi nemzetfogalom aktívan cselekvő elkötelezettje, aki egész életét, vagyonát és gyűjtőszervezetét a magyar nemzet múltjának feltárására és emlékeinek megőrzésére szentelte. Hitte és vallotta, hogy a nemzet kulturális felemelkedése nem történhet meg a múlt ismerete, emlékeinek megbecsülése nélkül” – emlékezett róla névrokona, – Jankovich Miklós halálának 150. évfordulóján. Jankovich Miklós hamvait Rácalmás temetőjében rejtí a családi sírkert. Az egykori táblabíró, „nagy tudományú magyar régiségek öszve szedője” e község nagyrabecsült halottja. A róla elnevezett iskola a Faluvédő Egyesülettel karöltve, közadakozásból elkészíttette bronz domborművét. Az ovális reliefs az iskola falán Jankovich Miklós reformkori hangulatú, nemes és méltóságteljes portréja Cyránski Mária szobrászművész munkája.²²

B. Horváth Jolán

Jankovich Miklós műgyűjtő és mecénás
Cyránski Mária alkotása

²⁰ Bóna István: Dunapentele története... i. m. 9. old.

²¹ Bóna István és a szerző ásatása 1976–1999 között. Ugyanitt „mellékesen” feltárunk 143 bronzkori sírt – csaknem mind urnasír volt –, továbbá 45 szétdőlt avar temetkezést. – Az utolsó öt esztendő ásatásainak anyagi fedezetét – hála a pályázati lehetőségnek – a Művelődési és Közoktatási Minisztérium, illetve a jogutód, a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma, valamint a Nemzeti Kulturális Alap-program biztosította.

²² Múzeumi Hírlevél XVII. évf. 1996. 9. szeptember, 227–228. old.